

Jacek Wojsław

<https://orcid.org/0000-0003-1406-2731>

Uniwersytet Gdański

Organizacja i funkcjonowanie nadzoru nad „pionem propagandowym” w centralnych strukturach PZPR w latach 1948–1956

Abstrakt: W badaniach podjęto próbę przybliżenia funkcjonowania nadzoru nad tzw. pionem propagandowym w centralnych strukturach PZPR w latach 1948–1956. Przeprowadzona analiza pozwoliła na sformułowanie opinii, że największy wpływ na politykę propagandową i działalność mass mediów wywierały wydziały KC PZPR, którym została przypisana bezpośrednia kontrola nad funkcjonowaniem prasy i radia, a jednym z najważniejszych instrumentów nadzorczych stała się prowadzona przez ściśle kierownictwo PZPR polityka kadrowa.

Słowa kluczowe: nadzór nad propagandą, środki masowej komunikacji, centralne struktury PZPR, lata 1948–1956.

Abstract: The research attempts to shed light on the supervision of the so-called propaganda department in the central structures of the Polish United Workers' Party (PZPR) between 1948 and 1956. The comprehensive analysis allows for the formulation of an opinion that the greatest influence on propaganda policy and mass media activity was exerted by the departments of the Central Committee of the PZPR, to which direct control over the functioning of the press and radio was assigned. The personnel policy carried out by the top leadership of the PZPR emerged as one of the most important supervisory instruments.

Keywords: propaganda supervision, mass media, central structures of the Polish United Workers' Party, 1948–1956.

Wstęp

Przedstawiony temat jest próbą syntetycznego opisu organizacji i funkcjonowania nadzoru nad tzw. pionem propagandowym¹ w centralnych strukturach Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PZPR) w latach 1948–1956. Postaram się odpowiedzieć na następujące pytania: jak wyglądał formalny i nieformalny układ zależności i powiązań strukturalno-instytucjonalnych oraz personalnych w centrum PZPR? Jak przebiegał proces podejmowania kluczowych decyzji wpływających na kształt polityki propagandowej? Wreszcie, jak zmieniały się w interesującym nas okresie rozwiązania organizacyjne i związana z tym obsada stanowisk w centralnym aparacie partyjnym odpowiedzialnym za mass media i propagandę? Przedstawiona analiza może również pokazać, jak wyglądała pozycja polityczna osób odpowiedzialnych za interesujący nas obszar, na ile wskazani funkcjonariusze partyjni należeli do pierwszego kręgu władzy w PZPR i tym samym zaliczani byli do najbliższego otoczenia aktualnego lidera partii.

Wskazany w tytule okres 1948–1956 obejmuje czasy rządów dwóch pierwszych przywódców PZPR – Bolesława Bieruta i Edwarda Ochaba. Wydaje się uzasadnione takie ułożenie zakresu chronologicznego artykułu. Wynika to z przekonania, że to liderzy partii w znaczącym, a czasem w decydującym stopniu wpływali na decyzje zapadające w centralnym aparacie partyjnym, w tym te odnoszące się do polityki propagandowej. Także rozwiązania instytucjonalno-organizacyjne i wybory personalne, ich ostateczna akceptacja należały na pierwszym miejscu do aktualnie sprawującego władzę I sekretarza Komitetu Centralnego (KC) PZPR. Rok 1956 to również wyraźna cezura, uznawana powszechnie przez badaczy zajmujących się dziejami Polski realnego socjalizmu za koniec trwania tzw. epoki stalinowskiej w Polsce².

Archiwalne materiały źródłowe, będące także podstawą tekstów wykorzystanych podczas pisania tego artykułu, pochodzą ze zbiorów Archiwum Akt Nowych (AAN) w Warszawie i znajdującego się tam zespołu Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (KC PZPR).

Interesujący materiał, choć z natury swojej mogący być mocno subiektywnym zasobem informacji o omawianej tematyce, znajdziemy również

¹ Przez „pion propagandowy” rozumiem centralne wydziały KC PZPR zajmujące się nadzorem nad środkami masowego przekazu i propagandą, czyli znaczącą częścią tzw. frontu ideologicznego, w którego skład wchodziły również działy związane z kulturą, nauką i oświatą.

² W artykule pomiąłem rozważania na temat periodyzacji okresu powojennego w dziejach Polski, przyjmując ustalenia związane z tym zagadnieniem zamieszczone m.in. w pracach Krystyny Kersten, Jerzego Eislera, Andrzeja Friszkego, Dariusza Jarosza. Więcej na ten temat zob. K. Kamińska-Chelminiak, *Działalność aparatu cenzury z perspektywy lokalnej jako przyczynek do badań nad stalinizmem w Polsce*, „Dzieje Najnowsze” 2022, nr 2, s. 135–136; J. Wojsław, *Ideologizacja przekazów ikonograficznych o tematyce zdrowotnej w czasach PRL: w poszukiwaniu wizualnego stereotypu*, „Zeszyty Prasoznawcze” 2015, nr 2, s. 406–407.

w źródłach o charakterze memuarystycznym, których autorami byli wysocy funkcjonariusze aparatu władzy PRL. Na pierwszym miejscu należy wymienić rozmowy, które przeprowadziła Teresa Torańska z Ochabem, Stefanem Staszewskim, Jakubem Bermanem, Leonem Kasmanem, Arturem Starewiczem i Jerzym Morawskim – zebrane w tomach *Oni* i *Aneks*³. Inne pozycje z tej kategorii źródeł to wspomnienia Andrzeja Werblana⁴ oraz zapis rozmów tego ostatniego polityka z Karolem Modzelewskim, przygotowany przez Roberta Walenciaka⁵. Pewne światło na relacje panujące wewnątrz kierownictwa PZPR rzucają także *Wspomnienia* Włodzimierza Sokorskiego⁶ i *Biografia niezłustrowana* Jerzego Waszczuka⁷, postaci mających również wpływ na politykę propagandową. Oczywiście nie można nie wspomnieć o monumentalnych na tle innych dokonań memuarystycznych ludzi władzy *Dziennikach* Mieczysława F. Rakowskiego⁸, które zasadniczo jednak odnoszą się do rzeczywistości politycznej PRL od 1958 r.⁹ Przydatnym źródłem są również treści publikowane na łamach miesięcznika „Prasa Polska”¹⁰, przez wiele lat organu Stowarzyszenia Dziennikarzy Polskich (SDP).

Do tej pory w polskim dorobku naukowym brakuje pogłębionych opracowań odnoszących się do interesującego nas zagadnienia¹¹. Informacje na ten temat znajdują się niejako na drugim planie głównych wątków badawczych poruszanych w pracach poświęconych badaniom historii politycznej Polski realnego socjalizmu, jak i w postaci nielicznych tekstów odnoszących się

³ T. Torańska, *Oni*, Warszawa 2004. W tym tomie rozmów znalazły się m.in. wypowiedzi Edwarda Ochaba, Stefana Staszewskiego, Jakuba Bermana i Leona Kasmana. T. Torańska, *Aneks*, przedm. A. Friszke, Warszawa 2015. W tej publikacji szczególnie interesujące dla prezentowanych rozważań są rozmowy z Arturem Starewiczem i Jerzym Morawskim.

⁴ A. Werblan, *Polska Ludowa. Postscriptum*, rozmawia Robert Walenciak, Warszawa 2019.

⁵ *Modzelewski – Werblan. Polska Ludowa*, rozmawia Robert Walenciak, Warszawa 2017.

⁶ W. Sokorski, *Wspomnienia*, Warszawa 1990.

⁷ J. Waszczuk, *Biografia niezłustrowana. Zapamiętywanie czasu nieutraconego*, Warszawa 2007.

⁸ Zob. M.F. Rakowski, *Dzienniki polityczne*, t. I–X: 1958–1990, Warszawa 1998–2005.

⁹ Więcej na temat znaczenia *Dzienników politycznych* Rakowskiego jako źródła do badań najnowszej historii Polski zob. m.in.: M. Przeperski, *Anatomia kreacji. Przypadek „Dzienników politycznych” Mieczysława F. Rakowskiego*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały” 2020, t. XVIII, s. 223–254.

¹⁰ Numer 1 ukazał się w czerwcu 1947 r. staraniem Polskiego Instytutu Prasoznawczego. Przez pewien czas czasopismo było organem Związku Zawodowego Dziennikarzy RP. Od marca 1951 do 1981 r. stało się pismem SDP (ostatni numer wydrukowano we wrześniu 1981 r.). Po przerwie (od grudnia 1982 r.) ponownie zaczęło się ukazywać jako pismo Stowarzyszenia Dziennikarzy PRL, organizacji dziennikarskiej powstałej na miejsce rozwiązanego po wprowadzeniu stanu wojennego SDP. Ostatni numer opublikowano w marcu 1990 r. (I–III 1990, nr 486–488), już jako pismo Stowarzyszenia Dziennikarzy Rzeczypospolitej Polskiej.

¹¹ Więcej na ten temat zob. J. Wojsław, *Stan badań nad centralnymi strukturami PZPR nadzorującymi politykę propagandową w Polsce Ludowej: nowe ustalenia i luki badawcze*, „Media Biznes Kultura” 2023, nr 2 (15), s. 21–34.

zazwyczaj do pojedynczych elementów interesującego nas układu nadzoru¹². Jednocześnie należy zaznaczyć, że pojawiły się w obiegu naukowym wartościowe opracowania na temat wysokich funkcjonariuszy partyjnych, którzy zajmowali się sprawami mediów i propagandy oraz mieli wpływ na politykę na tzw. froncie ideologicznym. Mają one zarówno charakter prac monograficznych, jak i przyczynkarskich. Do tej pierwszej grupy zapewne należy zaliczyć opracowania biograficzne poświęcone Rakowskiemu¹³, Bermanowi¹⁴ oraz Romanowi Zambrowskiemu¹⁵. W drugiej grupie znalazły się teksty poświęcone polityce personalnej Bermana¹⁶, Januszowi Roszkowskiemu¹⁷, Stefanowi Olszowskiemu¹⁸, Staszewskiemu¹⁹ oraz Jerzemu Łukaszewiczowi i Włodzimierzowi Sokorskiemu²⁰. Nieco z szerszej perspektywy o funkcjonowaniu polityki prasowej odpowiednio w latach 1944–1948 i 1948–1957 traktują rozważania Mieczysława Ciećwierza²¹ i Andrzeja Koziela²². Z kolei refleksje Łukasza Kamińskiego²³,

¹² Wartościowych informacji na ten temat dostarcza niewydana drukiem praca doktorska Włodzimierza Janowskiego, dotycząca funkcjonowania kierowniczego aparatu wykonawczego KC PZPR. W. Janowski, *Ostatnia dekada partii władzy na tle rozwoju organizacyjnego centralnego aparatu wykonawczego PZPR*, praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. Marka Jabłonowskiego, rkps, Biblioteka Uniwersytecka Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Oddział Zbiorów Specjalnych, Olsztyn 2019.

¹³ M. Przeperski, *Mieczysław F. Rakowski. Biografia polityczna*, Warszawa 2021.

¹⁴ A. Sobór-Świdarska, *Jakub Berman. Biografia komunisty*, Warszawa 2009.

¹⁵ M. Szumiło, *Roman Zambrowski 1909–1977. Studium z dziejów elity komunistycznej w Polsce*, Warszawa 2014.

¹⁶ Idem, *Protelowani Jakuba Bermana jako przykład klientelizmu i nepotyzmu w elicie władzy PRL*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2019, nr 2, s. 456–476; zob. też: K. Dąbek, *PZPR. Retrospektywny portret własny*, Warszawa 2006; *Elity komunistyczne w Polsce*, red. M. Szumiło, M. Żukowski, Warszawa–Lublin 2015.

¹⁷ S. Ligarski, G. Majchrzak, *Janusz Roszkowski: tajemniczy prezes*, „Forum Dziennikarzy” 2017, nr 3 (123), s. 72–76.

¹⁸ J. Wojsław, *Stefan Olszowski głównym nadzorcą partyjnej propagandy w latach 1980–1982*, w: *Społeczne i historyczne konteksty funkcjonowania mediów*, red. M. Kaczmarczyk, D. Rott, M. Boczkowski, M. Koszembar-Wiklik, Sosnowiec 2015, s. 89–106.

¹⁹ M. Juzepczuk, *Stefan Staszewski – kierownik Wydziału Prasy i Wydawnictw KC PZPR w latach 1948–1954*, w: *Elity komunistyczne w Polsce...*, s. 466–477.

²⁰ P. Donefner, *Sekretarz propagandy sukcesu. Przyczynek do biografii politycznej*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały” 2019, t. XVII, s. 297–312; idem, *Włodzimierz Sokorski jako prezes Radiokomitetu w latach 1956–1972. Pozycja polityczna w elicie władzy*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały” 2020, t. XVIII, s. 45–81.

²¹ M. Ciećwierz, *Polityka prasowa 1944–1948*, Warszawa 1989.

²² A. Koziół, *Studium o polityce prasowej PZPR 1948–1957*, Warszawa 1991; zob. też: idem, *Media w 1948 roku*, w: *Zwrot polityczny '48. Między polską drogą a projektem uniwersalnym*, red. M. Jabłonowski, W. Jakubowski, T. Krawczak, Warszawa 2013, s. 331–337; A. Koziół, *Prasa w dokumentach PZPR w latach 1948–1958*, „Materiały Pomocnicze do Najnowszej Historii Dziennikarstwa” 1992, t. XVIII, s. 65–77.

²³ Ł. Kamiński, *Struktury propagandy w PRL*, w: *Propaganda w PRL – wybrane problemy*, red. P. Semków, Gdańsk 2004, s. 10–13.

Włodzimierza Janowskiego²⁴, Tomasza Leszkowicza²⁵, Sebastiana Ligarskiego²⁶, Tomasza Mielczarka²⁷, Krzysztofa Persaka²⁸, Michała Przeperskiego²⁹, Pawła Sowińskiego³⁰, Daniela Wicentego³¹, Jacka Wojsława³² przybliżają zawilości polityki personalnej i organizacyjnej PZPR na interesującej nas płaszczyźnie, odnosząc się do wybranych etapów historii PRL i poszczególnych elementów wchodzących w skład systemu medialnego Polski Ludowej³³.

²⁴ W. Janowski, *Polska lat 1944–1980 w ocenie Władysława Bieńkowskiego*, „Teki Archiwalne” 2004, t. VIII (30), s. 279–315.

²⁵ T. Leszkowicz, *Gomułkowska struktura władzy w nowej rzeczywistości. Funkcjonowanie Biura Prasy KC PZPR w roku 1971 a proces „dostrajania” polityki prasowej*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały” 2014, t. XII, s. 219–246.

²⁶ S. Ligarski, *Wstęp*, w: *Środki masowego zakłamania. Gadzinówki w czasie stanu wojennego*, red. S. Ligarski, Szczecin 2012, s. 7–27.

²⁷ T. Mielczarek, *Prasa w enuncjacjach programowych i praktyce politycznej PZPR w latach 1956–1989*, „Kieleckie Studia Bibliologiczne” 2001, t. VI, s. 113–142.

²⁸ K. Persak, *Struktura i skład centralnych instancji decyzyjnych KC PZPR*, w: *Centrum władzy w Polsce 1948–1970*, red. A. Paczkowski, Warszawa 2003, s. 19–50.

²⁹ M. Przeperski, *Komisja Prasowa KC PZPR 1956–1957*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały” 2016, t. XIV, s. 99–122.

³⁰ P. Sowiński, *Kierowanie propagandą sukcesu w mass mediach*, „Studia Polityczne” 2009, nr 24, s. 47–69.

³¹ D. Wicenty, *Gdańscy dziennikarze nomenklaturowi: portret zbiorowy*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały” 2020, t. XVIII, s. 131–185; idem, *Weryfikacja gdańskich dziennikarzy w stanie wojennym*, Gdańsk 2015; idem, *Zakłamanie na froncie ideologicznym. Stowarzyszenie Dziennikarzy Polskich od Sierpnia '80 do stanu wojennego*, Warszawa 2012.

³² J. Wojsław, *Kierownictwo partyjne wobec prasy w Polsce w latach kulminacji stalinizmu (1949–1953): polityka personalna, decyzje organizacyjne i „nastawienie” tematyczne*, „Rocznik Bibliologiczno-Prasoznawczy” 2015, t. VII (XVIII), s. 39–62; idem, *Centralny aparat partyjny wobec prasy. Próby zmiany strategii propagandowej po II Zjeździe PZPR (marzec 1954 – marzec 1956)*, w: *Nie tylko „Po Prostu”. Prasa w dobie odwilży 1955–1958*, red. M. Przeperski, P. Sasanka, Warszawa 2019, s. 15–33; J. Wojsław, *Nadzór nad mediami sprawowany przez władze PZPR w latach 1970–1975*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2021, t. XXIV, z. 3 (63), s. 89–112; idem, *Biuro Prasy KC PZPR (1956–1972)*, w: *Media, biznes, kultura. Media w procesie zmian – etyka i komunikacja*, t. I, red. B. Czechowska-Derkacz, D. Chomik, J. Wojsław, Gdańsk 2018, s. 285–312.

³³ Należy tutaj również wspomnieć o pracach poświęconych charakterystyce pozostałych elementów mających wpływ na system medialny PRL, kontroli funkcjonowania środków masowego przekazu i treści przez nie przenoszonych do mas. Zob. m.in. (tam też pełniejsza literatura przedmiotu): K. Kamińska-Chełminiak, *Cenzura w Polsce 1944–1960. Organizacja, kadry, metody pracy*, Warszawa 2019; idem, *Działalność aparatu cenzury...*, s. 131–151; B. Gogol, *„Fabryka fałszywych tekstów”. Z działalności Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Gdańsku w latach 1945–1958*, Warszawa 2012; idem, *Pomorze Gdańskie w zapisach i ingerencjach Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Gdańsku w latach 1945–1970*, w: *Gdańsk 1945–1990. Materiały, studia, analizy*, t. I, red. nauk. E. Kizik, M. Golon, Gdańsk–Warszawa 2017, s. 110–134; K. Pokorna-Ignatowicz, *Robotnicza Spółdzielnia Wydawnicza „Prasa-Książka-Ruch” w polskim systemie medialnym*, Kraków 2016; J. Wojsław, *Obraz działalności Ośrodka Badań Prasoznawczych w Krakowie w dokumentach RSW „Prasa-Książka-Ruch” w latach politycznych*

Przydatne są również, mające zasadniczo charakter encyklopedycznych kompendiów wiedzy, ułatwiających badaczowi szybką orientację w organizacji centralnego aparatu partyjno-rządowego i zmieniającej się w nich obsadzie personalnej, prace Włodzimierza Janowskiego i Aleksandra Kochańskiego³⁴ oraz Tadeusza Mołdawy³⁵. Istotne informacje znajdują się również w wydanych w serii „Polska mniej znana 1944–1989” pod kierownictwem naukowym Marka Jabłonowskiego zbiorach dokumentów z towarzyszącym im komentarzem³⁶, jak i opublikowanych przez emigracyjne wydawnictwo Aneks zbiorach tajnych dokumentów Biura Politycznego i Sekretariatu KC PZPR³⁷.

Organizacja nadzoru nad propagandą i środkami masowej komunikacji w centralnych strukturach PPR i PPS (1944/1945–1948)

Od samego początku powstawania struktur władzy państwowej w nowej politycznej rzeczywistości końca II wojny światowej pozycję dominującą zajęły centralne instancje partyjne Polskiej Partii Robotniczej (PPR), z Biurem Politycznym i Sekretariatem KC PPR na czele³⁸. Sprawami propagandy i związanym z tym organizowaniem nadzoru nad rynkiem państwowych mass mediów z ramienia ścisłego kierownictwa partyjnego od 1944 r. kierował Berman³⁹. Ważnymi postaciami w centrum władzy, w każdym razie okresowo, byli również powołani na koordynatorów tzw. frontu ideologicznego Stefan Jędrychowski (marzec–listopad 1947) i Władysław Bieńkowski (listopad 1947 – jesień 1948)⁴⁰. Tego ostatniego często określano mianem „głównego

---

przełomów (1980–1983), „Zeszyty Prasoznawcze” 2017, nr 1, s. 29–44; R. Piasecka-Strzelec, *Polskie Agencje Prasowe w latach 1944–1972. Upowszechnianie i reglamentacja informacji, działalność propagandowa*, Kielce 2012.

³⁴ W. Janowski, A. Kochański, *Informator o strukturze i obsadzie personalnej centralnego aparatu PZPR 1948–1990*, red. K. Persak, Warszawa 2000.

³⁵ T. Mołdawa, *Ludzie władzy 1944–1991*, Warszawa 1991.

³⁶ Zob. m.in.: *Narady i telekonferencje kierownictwa PZPR w latach 1980–1981*, t. I, oprac., wybór i przygotowanie do druku M. Jabłonowski, W. Janowski, W. Władyka, Warszawa 2004; *Komisja Tadeusza Grabskiego (1981)*, t. VII, oprac., wybór i przygotowanie do druku M. Jabłonowski, W. Janowski, Warszawa 2013; *Zwrot polityczny '48...*, t. VIII, cz. 2, red. nauk. M. Jabłonowski, W. Janowski, Warszawa 2015.

³⁷ Na temat aktywności publikacyjnej wydawnictwa Aneks i uzupełnionego zbioru tajnych dokumentów Biura Politycznego KC PZPR z lat 1980–1981, wydanego staraniem Instytutu Pamięci Narodowej, więcej zob. N. Smolar, *Przedmowa*, w: *PZPR a Solidarność 1980–1981. Tajne dokumenty Biura Politycznego*, wstęp T. Kozłowski, Warszawa 2013, s. 9–10.

³⁸ W ograniczonym zakresie (pamiętając o czasie powstania publikacji) informacji na temat funkcjonowania propagandy PPR dostarcza książka: S. Kuśmierski, *Propaganda polityczna Polskiej Partii Robotniczej w latach 1944–1948*, Warszawa 1976.

³⁹ M. Szumiło, *Roman Zambrowski...*, s. 168, 255.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 169, 176, 180.

doradcy ideologicznego” Władysława Gomułki⁴¹. Oznaczało to, że wraz z letnio-jesiennym przesileniem politycznym 1948 r., skutkującym odsunięciem od władzy Gomułki, kariera polityczna Bieńkowskiego uległa zahamowaniu.

Na co dzień koordynację działań propagandowych w centralnym aparacie partyjnym PPR prowadził powstały w październiku 1944 r. Wydział Propagandy. Jego nazwę w ciągu następnych czterech lat istnienia zmieniano kilkukrotnie⁴². Do grudnia 1948 r. kierowało nim sześć osób. W kolejności chronologicznej byli to: Kasman, dwukrotnie Helena Kozłowska, której rządy przedzierał okres kierownictwa Ochaba, następnie Bieńkowski, Mieczysław Wągrowski i Jerzy Albrecht⁴³. W ostatnich okresie funkcjonował on pod nazwą Wydział Propagandy Masowej i Prasy. Na przełomie listopada i grudnia 1948 r. wyłączono z jego struktury sekcję prasy i wydawnictw, by w ten sposób stworzyć Wydział Prasy i Wydawnictw kierowany przez Staszewskiego⁴⁴. Nie można też nie wspomnieć o powstałej wiosną 1947 r. Komisji Prasowej przy KC PPR, w której skład wchodził przedstawiciele wybranych wydziałów KC. Była to, jak pisze Kozieł, „zakulisowa, wewnątrzpartyjna struktura, bez żadnego umocowania prawnoustrojowego”⁴⁵, która miała duży wpływ na sterowaną centralnie politykę wydawniczą, informacyjną i propagandową, zwłaszcza po likwidacji, krytykowanego już przez dłuższy czas przez kierownictwo PPR za nienadążanie za występującymi ówczesznie wyzwaniem politycznymi, Ministerstwa Informacji i Propagandy w kwietniu 1947 r.⁴⁶

Tym samym w przededniu grudniowego Kongresu Zjednoczeniowego i powstania PZPR w centralnym aparacie partyjnym PPR personalnymi liderami interesującego nas obszaru byli: jako główny jego koordynator – Berman, wchodzący w skład Biura Politycznego i Sekretariatu KC PPR oraz podlegli mu kierownicy wydziałów pionu propagandowego KC PPR: Albrecht i Staszewski. Pewną rolę, w tym czasie, miał również odgrywać inny wysoki funkcjonariusz ścisłego kierownictwa PPR, Zambrowski. Powierzono mu, obok Staszewskiego, decydujący głos w obsadzie nowych redakcji pism wydawanych pod patronatem PZPR, przy okazji faworyzując dziennikarzy pepeerowskich kosztem związanych z PPS⁴⁷.

⁴¹ Ibidem, s. 247.

⁴² *PPR, PPS, PZPR. Struktura aparatu centralnego. Kierownicy i zastępcy kierowników wydziałów 1944–1980*, oprac. W. Ciempiel, J. Jakubowski, J. Szczepkowski, Warszawa 1980, s. 9; M. Szumiło, *Roman Zambrowski...*, s. 157.

⁴³ *PPR, PPS, PZPR...*, s. 10; M. Szumiło, *Roman Zambrowski...*, s. 158, 169, 193.

⁴⁴ *PPR, PPS, PZPR...*, s. 8–9; M. Juzepczuk, op. cit., s. 466–467.

⁴⁵ A. Kozieł, *Media w 1948 roku...*, s. 331.

⁴⁶ Więcej zob. A. Krawczyk, *Pierwsza próba indoktrynacji. Działalność Ministerstwa Informacji i Propagandy w latach 1944–1947*, Warszawa 1994; J. Wojsław, *Obraz teraźniejszości w propagandzie komunistycznej Polski lat 1949–1954. Zarys problematyki*, Gdańsk 2009, s. 55.

⁴⁷ A. Kozieł, *Media w 1948 roku...*, s. 335–336.

W wypadku PPS w centralnym aparacie partyjnym stworzono dwie struktury, które miały wpisane w swój zakres obowiązków sprawy związane z propagandą. Były to istniejący w latach 1944–1948 Wydział Polityczno-Propagandowy i funkcjonujący równolegle od przełomu marca i kwietnia do grudnia 1948 r. Wydział Prasowy. Wśród kierowników wymienionych struktur tylko jeden z nich w późniejszym okresie odgrywał znaczącą rolę w centralnym aparacie partyjno-rządowym Polski Ludowej. Był to Henryk Jabłoński, przez krótki czas (luty–kwiecień 1946) szef Wydziału Polityczno-Propagandowego Centralnego Komitetu Wykonawczego PPS⁴⁸. Rodowód PPS-owski mieli też inni wpływowi działacze PZPR, którzy zajmowali się w już zjednoczonej partii sprawami szeroko pojętego „frontu ideologicznego”.

Od Kongresu Zjednoczeniowego do II Zjazdu PZPR (grudzień 1948 – marzec 1954)

Jak w takim razie wyglądały budowa i personalna obsada centralnego aparatu nadzoru nad propagandą i środkami masowego komunikowania w nowo powstałej PZPR?

Należy przypomnieć, że kierowanie bieżącą działalnością partii w okresie do II Zjazdu PZPR, mającego miejsce w marcu 1954 r., znalazło się w rękach trzech hierarchicznie ułożonych ciał statutowych PZPR. Były to: Biuro Polityczne, Sekretariat i Biuro Organizacyjne KC; przez pewien czas (luty 1950 – marzec 1954) funkcjonowała też w ścisłym kręgu władzy nieuwzględniona w statucie PZPR struktura – Sekretariat Biura Organizacyjnego KC, którego zadaniem miało być wspomaganie aparatu KC w sprawnym sterowaniu wszystkimi działaniami pracy⁴⁹.

Przez ponad rok po zjednoczeniu, do marca 1950 r., pracę wydziałów KC, tworzących tzw. front ideologiczny, który z reguły opisywano jako obszar spraw obejmujących działalność partii w „sferze propagandy, prasy, radia, telewizji, kultury i nauk społecznych”⁵⁰, z poziomu Biura Organizacyjnego KC PZPR koordynował Albrecht (1914–1992)⁵¹. Stał on na czele Działu Propagandy, Kultury i Oświaty KC⁵². Ta pośrednia struktura, istniejąca pomiędzy tzw. wydziałami ideologicznymi KC a Biurem Politycznym i Sekretariatem KC PZPR, funkcjonowała, jak wynika z ustaleń badaczy, do wiosny 1950 r.⁵³

⁴⁸ PPR, PPS, PZPR..., s. 22–23.

⁴⁹ W. Janowski, *Ostatnia dekada partii władzy...*, s. 30–31.

⁵⁰ Zob. A. Starewicz, *Dokonały się korzystne zmiany*, „Prasa Polska” 1967, nr 7 (228), s. 4–6.

⁵¹ Więcej zob. Albrecht Jerzy, Biuletyn Informacji Publicznej Instytutu Pamięci Narodowej, Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/423> (dostęp: 5 III 2023).

⁵² Koordynować miał on pracę istniejących wtedy sześciu „ideologicznych” wydziałów KC PZPR.

⁵³ W. Janowski, A. Kochański, op. cit., s. 105; M. Szumilo, *Roman Zambrowski...*, s. 266.

Do czasu nowego podziału obowiązków w Sekretariacie KC PZPR, dokonanego 26 III 1950 r., i zmian personalnych z tym związanych nadzór nad interesującym nas „frontem” z poziomu Biura Politycznego i Sekretariatu KC należał do Bermana, któremu bezpośrednio podlegał Albrecht⁵⁴.

Ten ostatni, zaliczany do tzw. krajowców w PPR łączonych z Gomułą, został wiosną 1950 r. odsunięty od ścisłego kręgu władzy. Jak można przypuszczać, dość szybkie polityczne odseparowanie się od tow. Wiesława w 1948 r.⁵⁵ umożliwiło mu przedłużenie aktywnej kariery politycznej o następnych kilkanaście miesięcy. Trzeba też pamiętać o jeszcze innych ważnych czynnikach, które mogły wpłynąć na jego pozycję polityczną. Były to: utrzymywanie co najmniej poprawnych relacji z Bermanem – osobą numer dwa w centralnych władzach PZPR, a jednocześnie oddziałujący zresztą nie tylko na interesującego nas polityka niesprzyjający klimat panujący w Moskwie, a też trafiający na podatny grunt w Polsce, związany z próbą osłabiania wpływów działaczy partyjnych narodowości żydowskiej skupionych wokół Bermana⁵⁶. Podsumowując, uczynienie swoistej ofiary politycznej z Albrechta przez Bermana temu ostatniemu dawało, wśród innych działań, zachowanie swojej kluczowej pozycji w centralnym aparacie władzy w Polsce.

W tym czasie w strukturze KC PZPR istniały w pionie propagandowym trzy wydziały: Wydział Propagandy Masowej, Wydział Prasy i Wydawnictw oraz Wydział Szkolenia Partyjnego. Trzeba też pamiętać, że inne obszary życia społecznego, w tym te osadzone w sferze kultury, nauki, oświaty i organizacji społecznych, służyły władzom PRL do prowadzenia działań o charakterze propagandowo-indoktrynacyjnym. One też miały swoje odbicie w strukturze wydziałowej KC i wspólnie z Wydziałami Prasy i Propagandy przez kilkanaście miesięcy wchodziły w skład wspomnianego Działu Propagandy⁵⁷.

Należy jednak podkreślić, że na co dzień w najbardziej efektywny sposób na politykę propagandową związaną z nadzorem nad prasą, radiem, agencjami informacyjnymi, wydawnictwami, kolportażem prasy oraz aparatem cenzury wpływali funkcjonariusze partyjni stojący na czele Wydziału Prasy i Wydawnictw oraz Wydziału Propagandy Masowej⁵⁸. Dobrze oddaje charakter cyklicznego mechanizmu zarządzania przekazem medialnym wypowiedź Staszewskiego, ówczesnego kierownika Wydziału Prasy, z lipca 1949 r., sformułowana przez niego na jednym z pierwszych tzw. seminariów dziennikarskich, w których brali regularnie udział, oprócz przedstawicieli

⁵⁴ A. Sobór-Świdarska, op. cit., s. 278, 338; M. Szumiło, *Protégowani Jakuba Bermana...*, s. 459.

⁵⁵ M. Szumiło, *Roman Zambrowski...*, s. 248, 267.

⁵⁶ A. Sobór-Świdarska, op. cit., s. 309, 328–329; M. Szumiło, *Protégowani Jakuba Bermana...*, s. 459–460.

⁵⁷ W. Janowski, A. Kochański, op. cit., s. 96–97, 105.

⁵⁸ Ibidem, s. 96. Na temat funkcjonowania na co dzień nadzoru nad tym obszarem prowadzenia propagandy masowej więcej zob. J. Wojsław, *Kierownictwo partyjne wobec prasy...*, s. 39–62; idem, *Obraz teraźniejszości w propagandzie...*, passim.

kierownictwa poszczególnych redakcji, czołowi politycy PZPR, w tym Bierut, Berman, Hilary Minc, Ochab, Franciszek Jóźwiak, Zambrowski i inni⁵⁹. Mówił on: „[...] seminaria te będą się odbywać każdego miesiąca, będą mieć charakter samokształceniowy [...], będzie się na nich rozpracowywać teoretyczne zagadnienia w połączeniu z praktyką, by później przenosić zawarte na nich ustalenia i instrukcje do poszczególnych redakcji gazet”⁶⁰.

Wydział Prasy i Wydawnictw KC PZPR, istniejący od grudnia 1948 do stycznia 1954 r., kierowany był przez Staszewskiego⁶¹. Polityk ten, z bogatą przeszłością polityczną (działalność w przedwojennej Komunistycznej Partii Polski [KPP] i Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików) [WKP(b)]; w 1936 r. usunięty z WKP(b), następnie w 1938 r. aresztowany i skazany na 15 lat obozu na Kołymie, z którego wrócił do pracy w pionie propagandowym PPR w 1945 r.), został odsunięty z kierowania newralgicznym wydziałem KC PZPR na fali polityki redukowania w ścisłym kierownictwie PZPR osób o pochodzeniu żydowskim⁶². Podobnie rzecz wyglądała z drugim liderem pionu ideologicznego na poziomie wydziałów KC, Starewiczem⁶³. Działacz ten, podobnie jak Staszewski, w młodości był członkiem KPP, a w pierwszym okresie po wojnie zaliczał się do tzw. sekciarzy w gronie PPR, których miał charakteryzować radykalizm w walce z „reakcją”⁶⁴. Zanim przeszedł na stałe do pracy w centrum partyjnym w Warszawie latem 1948 r., był on członkiem egzekutyw wojewódzkich PPR w Krakowie, Warszawie i Wrocławiu. W tym ostatnim miejscu zajmował od października 1947 r. stanowisko I sekretarza Komitetu Wojewódzkiego (KW) PPR. Mimo że nie należał latem 1948 r. do grupy polityków PPR, którzy najbardziej krytykowali poglądy Gomułki⁶⁵, kariera niewiele ponad 30-letniego działacza nie została zablokowana. Objęcie w nowo powstałej PZPR stanowiska kierownika wrażliwego politycznie Wydziału Propagandy Masowej i kierowanie nim do marca 1953 r. trzeba uznać za awans w hierarchii partyjnej. Jeszcze przez następnych 10 miesięcy,

⁵⁹ Zob. m.in.: Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (dalej: KC PZPR), 237/XIX/56-57, Stenogramy referatów i wystąpień w Wydziale Prasy i Wydawnictw KC PZPR z lat 1949–1951.

⁶⁰ AAN, KC PZPR, 237/XIX/1, Stenogram narady (odprawy) z seminarium redaktorów i dziennikarzy zorganizowany w lipcu 1949 r. przez Wydział Prasy i Wydawnictw KC PZPR, k. 1; zob. też: L. Piwońska-Pykała, *Wytoczne Jakuba Bermana dla prasy*, „Materiały Pomocnicze do Najnowszej Historii Dziennikarstwa” 1992, t. XVIII, s. 78–85.

⁶¹ Więcej zob. M. Juzepczuk, op. cit., s. 466–477; *Staszewski Stefan*, Biuletyn Informacji Publicznej Instytutu Pamięci Narodowej, Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/44052> (dostęp: 3 III 2023).

⁶² M. Szumiło, *Protelowani Jakuba Bermana...*, s. 467–468.

⁶³ Więcej zob. *Starewicz Artur*, Biuletyn Informacji Publicznej Instytutu Pamięci Narodowej, Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/1113> (dostęp: 3 III 2023).

⁶⁴ M. Szumiło, *Roman Zambrowski...*, s. 189–190, 194–195.

⁶⁵ *Ibidem*, s. 233.

do stycznia 1954 r., będzie stał on na czele Wydziału Propagandy i Agitacji KC, który powstał z końcem marca 1953 r. z przekształcenia Wydziału Propagandy Masowej. Przy tej okazji decyzją Biura Organizacyjnego KC Wydział Szkolenia Partyjnego rozwiązano, przekazując dużą część spraw do struktury kierowanej przez Starewicza⁶⁶. Zmiany organizacyjne w centralnym aparacie PZPR w języku partyjnej nowomowy uzasadniano rzekomą „chęcią podniesienia na wyższy poziom propagandy marksizmu-leninizmu oraz ściślejszego powiązania szkolenia partyjnego z bieżącą pracą polityczną”⁶⁷. W rzeczywistości chodziło tutaj o posiadanie formalnego powodu do dokonania zmian personalnych. Te z kolei były wywołane niezadowolaniem i wspomnianymi już zarzutami części polskich działaczy partyjnych, w znacznym stopniu inspirowanymi przez Moskwę, a związanymi z prowadzeniem przez Bermana i innych wpływowych polityków PZPR (w tym Staszewskiego) polityki kadrowej polegającej na „nepotyzmie i narodowościowej zasadzie doboru kadr” m.in. w Komitecie ds. Radiofonii „Polskie Radio” i centralnych organach prasowych⁶⁸. Chodziło tu o przypisywanie Bermanowi nadmiernego, nieuzasadnionego bieżącymi interesami partii, wspierania karier zawodowych i politycznych osób związanych z nim więzami pokrewieństwa i powinowactwa, znajomości i pochodzenia żydowskiego⁶⁹. Jednocześnie umiejętne lawirowanie ścisłego kierownictwa partyjnego pomiędzy pojawiającymi się wyzwaniem przez zaspokajanie politycznych ambicji poszczególnych osób i związanych z nimi środowisk wewnątrz partii dawało nadzieję na zachowanie faktycznego kierownictwa PZPR przez dotychczasowy personalny układ władzy skupiony wokół Bieruta, Bermana i Minca.

O okolicznościach zesłania obu funkcjonariuszy centralnego aparatu PZPR do mało prestiżowych obszarów działalności politycznej na początku 1954 r. wspominał Jerzy Morawski w rozmowie z Torańską:

Nagle jesienią 1953 roku wezwał mnie Berman i powiedział, że jest decyzja Biura Politycznego o połączeniu dwóch wydziałów KC, mojego propagandy i agitacji, oraz prasy i radia, kierowanego przez Artura Starewicza. I że mnie powierza się obydwa. Chce pani wiedzieć dlaczego? To proszę. Był sowiecki nacisk, żeby trochę zredukować liczbę Żydów w aparacie KC, bo jest ich za dużo. Padło na Starewicza i Staszewskiego. Pierwszego skierowano do CRZZ [Centralnej Rady Związków Zawodowych – J.W.],

⁶⁶ *PPR, PPS, PZPR...*, s. 61.

⁶⁷ W. Janowski, *Ostatnia dekada partii władzy...*, s. 48.

⁶⁸ Więcej na ten temat zob. M. Szumiło, *Protégowani Jakuba Bermana...*, s. 465–467.

⁶⁹ Do osób związanych z Bermanem, a pracujących w środkach masowego przekazu i obsługujących je instytucjach w interesującym nas okresie według ustaleń Szumiły można zaliczyć: Romualda Gadomskiego, Jerzego Sz. Baumrittera, Wilhelma Billiga, Aleksandra Oleckiego (cała czwórka należała do ścisłego kierownictwa Radiokomiteu), Romana Werfla (red. nac. „Nowych Dróg”), Leona Kasmana (red. nac. „Trybuny Ludu”), Julię Minc (red. nac. PAP), Bolesława Geberta (red. nac. „Głosu Pracy”), Stanisława Ludkiewicza (red. nac. „Sztandaru Młodych”, prywatnie szwagier Staszewskiego). Więcej zob. *ibidem*, s. 465–467.

drugiego do Ministerstwa Rolnictwa. A mnie postawiono na czele dwóch wydziałów, nie licząc się z tym, że jestem młody, niedoświadczony i mogę sobie nie poradzić. Powstała między nami nieprzyjemna, a dla mnie nawet upokarzająca sytuacja. Obydwaj byli bardziej doświadczeni ode mnie i bardziej znani i jeśli coś chciano załatwić, rozmawiano ze Staszewskim, nie ze mną. Byłem przerażony⁷⁰.

W wypowiedzi Morawskiego wkradła się pewna nieścisłość co do opisu układu i zmian w strukturze organizacyjnej wydziałów KC zajmujących się propagandą i mediami. Wspominany Wydział Propagandy i Agitacji KC, na którego czele stanął on w styczniu 1954 r., istniał już od marca poprzedniego roku i był jedyny w interesującym nas pionie do czasu utworzenia w listopadzie 1955 r. Wydziału Prasy, Radia i Wydawnictw KC. Dotychczasowa kariera polityczna zaliczanego później do tzw. młodych sekretarzy polityka zawierała typowe dla jego pokolenia elementy: przynależność w latach trzydziestych do Komunistycznego Związku Młodzieży Polski (KZMP), organizacji młodzieżowej afiliowanej przy przedwojennej KPP, następnie członkostwo w PPR i PZPR, w tym w latach 1948–1950 na stanowisku zastępcy członka KC PZPR. Od sierpnia 1950 r. do stycznia 1952 r. Morawski był sekretarzem wojewódzkim ds. propagandy w Poznaniu. Na początku lutego 1952 r. awansował na stanowisko zastępcy kierownika Wydziału Propagandy Masowej i następnie Wydziału Propagandy i Agitacji KC, by ostatecznie zostać jego kierownikiem. Równocześnie w drugiej połowie lat czterdziestych zajmował się pracą w organizacjach młodzieżowych; należał kolejno do Zarządu Głównego (ZG) Związku Walki Młodych i Związku Młodzieży Polskiej (ZMP)⁷¹.

Do czasu powołania kierowanego przez Staszewskiego Wydziału Prasy i Wydawnictw KC to tutaj skupiała się bieżąca kontrola nad prasą, radiem, wydawnictwami i po części kinematografią. W celu zwiększenia efektywności działań jesienią 1951 r. wyodrębniono sektory: prasy, radia, filmu, wydawnictw. Jak zapisano w dokumencie partyjnym poświęconym funkcjonowaniu sektora prasy, w jego obszarze znajdowało się „kierownictwo polityczne prasą oraz instytucjami obsługującymi prasę i z nią związanymi”⁷². W praktyce oznaczało to prowadzenie kontroli politycznej i zlecanie działań począwszy od poziomu poszczególnych redakcji i wydawnictw z Robotniczą Spółdzielnią Wydawniczą „Prasa” (RSW „Prasa”) na czele, wpływanie na pracę Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk (GUKPPiW), Państwowego Przedsiębiorstwa Kolportażu „Ruch” (PPK „Ruch”) oraz istniejących ówczesnie agencji prasowych, w tym Polskiej Agencji Prasowej (PAP) i Centralnej

⁷⁰ T. Torańska, *Aneks...*, s. 150; zob. też: J. Wojsław, *Centralny aparat partyjny...*, s. 17.

⁷¹ Więcej zob. *Morawski Jerzy*, Biuletyn Informacji Publicznej Instytutu Pamięi Narodowej, Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu; <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/1211> (dostęp: 28 II 2023).

⁷² AAN, KC PZPR, 237/XIX-10, Sprawozdanie z pracy Sektora Prasy Wydziału Prasy i Wydawnictw KC PZPR za okres 15 X 1951–1 III 1952 r. dla KC PZPR, III 1952, k. 1–22.

Agencji Fotograficznej (CAF)⁷³. Podobnie przedstawiała się sprawa z kontrolą działalności Polskiego Radia i polskiej kinematografii⁷⁴.

Pewne światło na sposób wykonywania funkcji nadzorczej, w tym prowadzenia przez centralny aparat PZPR polityki personalnej dotyczącej mass mediów, rzuca dokument z maja 1950 r., sygnowany przez KC PZPR, a odnoszący się do „Nomenklatury kadr”⁷⁵. Zapisany tam klucz decyzyjny przypisywał KC obowiązek zatwierdzania redaktorów naczelnych, ich zastępców i sekretarzy redakcji „Trybuny Ludu”, „Nowych Dróg”, jak również wszystkich pozostałych centralnych organów partyjnych oraz pism wydawanych ówczesnie przez Spółdzielnię Wydawniczą „Czytelnik”⁷⁶. Taką akceptację musieli mieć też redaktorzy naczelni wojewódzkich organów partyjnych. Komitetem wojewódzkim PZPR pozostawiono decyzję w sprawie zastępców redaktorów naczelnych tego ostatniego typu gazet, jak i kwestie wyboru naczelnych redaktorów i ich zastępców w wydawanych w terenie wydawnictwach periodycznych „Czytelnika”⁷⁷.

W tym, jak i innych dokumentach KC nie widać wpływu na obsadę stanowisk i decyzje związane z prowadzeniem polityki propagandowej kanałami nie w pełni formalnymi⁷⁸. Wspominali o tym m.in. liczni rozmówcy Torąńskiej, jak i publikujący swoje wspomnienia i dzienniki Werblan i Rakowski. Polegało to na podejmowaniu decyzji przez ścisły krąg kierownictwa PZPR, skupionego wokół aktualnego szefa partii. Jednocześnie to poszczególni pracownicy „frontu ideologicznego”, w tym redaktorzy naczelni i kierownicy instytucji związanych z aparatem propagandy masowej, starali się budować jak najlepsze relacje z wyżej od nich stojącymi funkcjonariuszami aparatu partyjno-rządowego i w ten sposób wpływać na decyzje odnoszące się do nich samych i kierowanych przez nich środków masowej komunikacji i instytucji obsługujących media.

Od II Zjazdu PZPR do wydarzeń października 1956 roku

W przededniu II Zjazdu PZPR (10–17 III 1954) obraz organizacyjny interesującego nas obszaru funkcjonowania centralnego aparatu KC PZPR przedstawiał

⁷³ Więcej na temat funkcjonowania PAP i pozostałych agencji prasowych w czasach polskiego stalinizmu zob. R. Piasecka-Strzelec, op. cit., s. 83–152.

⁷⁴ J. Wojsław, *Centralny aparat partyjny...*, s. 16–17.

⁷⁵ AAN, KC PZPR, XX-184, Komitet Centralny PZPR. Nomenklatura kadr. Wyłącznie do użytku aparatu partyjnego KC i KW, Warszawa, V 1950, s. 1–12 (dokument nie posiada oddzielnej paginacji archiwalnej).

⁷⁶ J. Wojsław, *Kierownictwo partyjne wobec prasy...*, s. 42.

⁷⁷ Ibidem.

⁷⁸ Interesującą analizę przybliżającą sposób funkcjonowania tego rodzaju powiązań personalnych zob. M. Szumilo, *Protegowani Jakuba Bermana...*, s. 456–476.

się następująco. Najwyżej w hierarchii partyjnej stał Ochab⁷⁹, który decyzjami Sekretariatu KC PZPR z marca 1950 r. i grudnia 1952 przejął opiekę nad Wydziałami Prasy i Propagandy oraz okresowo (do grudnia 1952 r.) Oświaty, Kultury, Sztuki i Nauki⁸⁰. Polityk ten, należący przed wojną do KPP, w latach 1944–1945 będący w administracji rządowej Polski lubelskiej, następnie przez krótki czas (lipiec 1945 – luty 1946) pełniący funkcję kierownika Wydziału Propagandy KC PPR, a w latach 1946–1948 I sekretarza KW PPR w Katowicach, jesienią 1948 r. awansował w strukturze centralnego aparatu PPR, zostając zastępcą członka Biura Politycznego PPR oraz członkiem Sekretariatu i Biura Organizacyjnego KC PPR. Po Kongresie Zjednoczeniowym jego pozycja polityczna jeszcze się ugruntowywała. Do czasu II Zjazdu PZPR był członkiem Biura Organizacyjnego KC PZPR, zastępcą członka Biura Politycznego PZPR, a od wiosny 1950 r. sekretarzem KC PZPR i członkiem Sekretariatu Biura Organizacyjnego KC PZPR⁸¹. Ta mnogość funkcji zajmowanych w centralnym aparacie partyjnym w połączeniu z jego awansem na II Zjeździe PZPR na pełnego członka Biura Politycznego PZPR wprowadziła go w partyjnej hierarchii na najwyższy poziom, zajmowany do tej pory przez Bieruta, Bermiana i Minca, o czym też wspominał Werblan⁸². Trzeba jednak cały czas pamiętać o roli nie do końca formalnej sieci powiązań, a zarazem wpływu⁸³.

II Zjazd PZPR nie wprowadził do polityki propagandowej znacząco nowych treści i rozwiązań organizacyjnych⁸⁴. Pozostawiono w strukturze wydziałowej KC kierowany przez Morawskiego Wydział Propagandy i Agitacji, przy okazji awansując go na członka KC PZPR. Ochab poszerzył zakres swoich obowiązków w Sekretariacie KC PZPR, przejmując nadzór nad wydziałami: Propagandy, Oświaty, Nauki, Kultury, Historii Partii, „Nowymi Drogami” i „Trybuną Ludu”⁸⁵, stając się tym samym głównym koordynatorem polityki partyjnej w zakresie ideologiczno-propagandowym. Dodano mu również sprawy związane z CRZZ i ZMP. Na ile poszerzenie formalnego nadzoru oznaczało dla Ochaba pogłębienie faktycznego wpływu, kosztem zmniejszenia zakresu ingerowania w obszar spraw powiązanych z polityką propagandową i szerzej kwestiami „frontu ideologicznego” przez Bermiana, to kwestia dyskusyjna. Ale wydawać się może, że personalny akcent został postawiony w taki sposób, by w przyszłości móc osłabić wpływy tego ostatniego polityka na tej płaszczyźnie.

⁷⁹ Więcej zob. *Ochab Edward*, Biuletyn Informacji Publicznej Instytutu Pamięi Narodowej, Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/934> (dostęp: 5 III 2023).

⁸⁰ W. Janowski, *Ostatnia dekada partii władzy...*, s. 445.

⁸¹ T. Mołdawa, *Ludzie władzy...*, s. 180, 195, 262, 404, 405; *PPR, PPS, PZPR...*, s. 10, 63, 75, 90.

⁸² A. Werblan, *Polska Ludowa...*, s. 139.

⁸³ Ibidem.

⁸⁴ J. Wojsław, *Centralny aparat partyjny...*, s. 19–20.

⁸⁵ W. Janowski, *Ostatnia dekada partii władzy...*, s. 445.

Wydarzenia związane z kryzysem politycznym wokół ujawnienia nadużyć w Ministerstwie Bezpieczeństwa Publicznego od końca 1954 r. zaczęły wpływać na układ sił w centralnym aparacie władzy. Aby zapobiec dalszej jego dekompozycji, zwołano w styczniu 1955 r. III Plenum KC PZPR. W ocenie Morawskiego, który na tym plenum został podniesiony do rangi sekretarza KC PZPR odpowiedzialnego za propagandę, w tym wydziały: Propagandy, Kultury, Nauki, „Trybunę Ludu” i „Życie Partii”, było to działanie nakierowane na uspokojenie sytuacji w partii, m.in. poprzez wskazanie jej aparatowi aktualnie obowiązującej linii politycznej, nazywanej przez niego „zygzakowatą”⁸⁶. Polegać miała ona na „z jednej strony przeciwdziałaniu próbom hamowania krytyki i odnowy, a z drugiej wykorzystywaniu ich do celów obcych socjalizmowi”⁸⁷. Z dokumentów partyjnych poświęconych realizowaniu polityki propagandowej po III Plenum KC PZPR wynika interesujące spostrzeżenie odnoszące się do codziennych praktyk stosowanych przez centralny aparat partyjny w kierowaniu mediami. Morawski zwracał tam uwagę sekretarzom wojewódzkim od spraw propagandy i redaktorom naczelnym prasy i radia, że kierowany przez niego Wydział Propagandy zaprzestał w ostatnim czasie kierowania codziennych, szczegółowych instrukcji do nich, co nie zawsze wpłynęło właściwie na realizowaną przez nich politykę informacyjną⁸⁸. Krytykę odnosił też do sposobu funkcjonowania samego Wydziału Propagandy, jego poszczególnych komórek, w tym sektora prasy i Kolegiów Prasowo-Radiowych⁸⁹.

Jak można sądzić, niepokojące władze partyjne rozchwianie ideologiczne, zauważalne także w mediach, wyrażające się w coraz częściej pojawiających się w prasie, w tym w „Sztandarze Młodych” i „Po Prostu” tekstach, wpłynęło na potrzebę przebudowy struktury wydziałowej KC. W listopadzie 1955 r. powołano Wydział Prasy, Radia i Wydawnictw, przy równoczesnym zachowaniu Wydziału Propagandy, któremu do marca 1956 r. przewodniczył Morawski. Na czele nowego wydziału postawiono Tadeusza Galińskiego⁹⁰. Był on w latach 1945–1954 redaktorem naczelnym wrocławskiej „Trybuny Dolnośląskiej” (do 1949 r.) i katowickiej „Trybuny Robotniczej”, a przez okres poprzedzający awans na szefa Wydziału – przewodniczącym Komitetu ds. Radiofonii „Polskie Radio” i przez blisko rok (od lutego 1955 do stycznia 1956 r.) przewodniczącym ZG SDP⁹¹. Z zachowanych relacji z rozmów prowadzonych przez niego w ambasadzie sowieckiej w Warszawie wynika, że polityk ten zajmował niejednoznaczną postawę wobec wydarzeń mających miejsce

⁸⁶ T. Torąńska, *Aneks...*, s. 154.

⁸⁷ Ibidem.

⁸⁸ J. Wojsław, *Centralny aparat partyjny...*, s. 24.

⁸⁹ Ibidem, s. 24–25.

⁹⁰ Więcej zob. *Galiński Tadeusz*, Biuletyn Informacji Publicznej Instytutu Pamięi Narodowej, Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/46812> (dostęp: 5 III 2023).

⁹¹ T. Moldawa, *Ludzie władzy...*, s. 351.

w Polsce w przełomowym 1956 r. Wiosną był zwolennikiem dziennikarskiej młodzieży z „Po Prostu”, by kilka miesięcy później, w sierpniu tego roku, po kryzysie poznańskim i przesunięciu go na stanowisko zastępcy nowo powstałego Wydziału Propagandy i Prasy, krytykować „zbyt liberalizm cenzury i dominację Żydów w środowisku dziennikarskim oraz w Radiokomitecie”, być zwolennikiem „wymiany całego zespołu redakcyjnego «Trybuny Ludu» i innych gazet”⁹².

Do początku sierpnia 1956 r. istniały dwa wydziały KC zajmujące się mediami i propagandą: Wydział Propagandy i Agitacji oraz Wydział Prasy, Radia i Wydawnictw. Po śmierci w marcu 1956 r. Bieruta i wyborze na jego miejsce Ochaba, kandydata kompromisowego dla istniejących w ramach PZPR dwóch głównych politycznych frakcji puławian i natolińczyków, dokonano nowego podziału obowiązków w Sekretariacie KC PZPR. Morawskiemu pozostawiono nadzór nad głównymi wydziałami „frontu ideologicznego”. Do ścisłego kierownictwa powrócił też na VI Plenum, jako nowy sekretarz KC, Albrecht, któremu również powierzono koordynację pracy wydziałów ideologicznych, w tym Oświaty, Historii Partii, oraz „Nowych Dróg” i „Trybuny Ludu”⁹³. Przy okazji tych zmian Morawski pozbył się zajmującego dużo uwagi stanowiska kierownika Wydziału Propagandy, skupiając się na uczestniczeniu w prowadzeniu polityki na najwyższym, centralnym poziomie.

Miejsce Morawskiego zajął pod koniec marca 1956 r. Werblan⁹⁴. Po wielu latach wspominał okoliczności swojego awansu: „Szukali na propagandę goja. A ja miałem bardzo dobrą opinię, uchodziłem za tzw. prymusa. No i wobec tego na mnie padło...”⁹⁵ Werblan zwrócił również uwagę na to, że ostateczną decyzję w jego sprawie podjął nowy I sekretarz KC Ochab, a o ewentualnych konkurentach na jego stanowisko, dużo bardziej doświadczonych, z przeszłością polityczną w KPP i nieżydowskim pochodzeniem narodowościowym, napisał, że w ówczesnej sytuacji „odpadali”⁹⁶. Wydział, którym zaczął kierować, obejmował nadzorem ogół spraw związanych z prowadzeniem polityki propagandowej i agitacyjnej poprzez organizacje kulturalno-oświatowe, społeczne, zakłady pracy, kontrolował pracę wydawnictw polityczno-propagandowych⁹⁷. Jeśli chodzi o najważniejsze etapy biografii Werblana do tego czasu, trzeba wskazać na wywiezienie wraz z rodziną wiosną 1940 r. w głąb ZSRR, w latach 1943–1947 służbę w Ludowym Wojsku Polskim, od 1947 r. przejście do pracy w strukturach PPS, najpierw do Wydziału Propagandy Centralnego Komitetu

⁹² M. Szumiło, *Roman Zambrowski...*, s. 337.

⁹³ W. Janowski, *Ostatnia dekada partii władzy...*, s. 446.

⁹⁴ Więcej zob. *Werblan Andrzej*, Biuletyn Informacji Publicznej Instytutu Pamięci Narodowej, Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/1233> (dostęp: 5 III 2023).

⁹⁵ A. Werblan, *Polska Ludowa...*, s. 142.

⁹⁶ *Ibidem*, s. 128, 142.

⁹⁷ A. Werblan, *Polska Ludowa...*, s. 143; *PPR, PPS, PZPR...*, s. 61.

Wykonawczego (CKW) PPS w Warszawie, a następnie przeniesienie do wojewódzkich struktur PPS w Białymstoku, którymi kierował od lata 1948 r. do Kongresu Zjednoczeniowego. Po powstaniu PZPR został przeniesiony do Kielc, gdzie zajmował stanowisko II sekretarza KW PZPR. Od 1952 r. ponownie był w Warszawie, gdzie studiował i pracował na Uniwersytecie Warszawskim i w Instytucie Kształcenia Kadr Naukowych, w 1954 r. przemianowanym na Instytut Nauk Społecznych przy KC PZPR. W latach 1954–1956, co wydaje się znaczące, był jednym z asystentów Bieruta w jego osobistym sekretariacie⁹⁸.

Częste zmiany organizacyjne w wydziałowym układzie aparatu wykonawczego KC PZPR, zajmującym się propagandą i mediami, począwszy od 1955 r. wiązały się z próbą zapanowania nad coraz częściej wymykającym się kierownictwu partyjnemu przekazem kierowanym do opinii publicznej, który był niepokojąco niespójny, określany w języku partyjnej nowomowy „chaosem ideologicznym”⁹⁹. Powodów takiej sytuacji z każdym miesiącem przybywało. Do najważniejszych można zaliczyć: zmianę sytuacji politycznej u wschodniego sąsiada, zwłaszcza po ugruntowaniu władzy przez Nikitę Chruszczowa i wydarzeniach XX Zjazdu KPZR, narastającą rywalizację wewnątrzpartyjną pomiędzy natolińczykami a puławianami czy w końcu polityczne i społeczne skutki protestu poznańskiego z czerwca 1956 r. Jednym z przejawów owego rozchwiania była na przestrzeni krótkiego czasu częsta wymiana redaktorów naczelnych „Trybuny Ludu”. Romana Werfla Sekretariat KC odwołał pod koniec kwietnia 1956 r., po niespełna dwumiesięcznym okresie, jak stwierdzano, za zbyt liberalny stosunek do antypartyjnych wystąpień w poszczególnych pismach literackich i codziennych. Zastąpił go oddelegowany na kilka miesięcy Morawski, który był równocześnie przez cały czas sekretarzem KC¹⁰⁰. Ale i on nie sprostął wymaganiom znacznej części aparatu partyjnego, publikując 6 lipca artykuł odredakcyjny *Pierwsze wnioski*, który oceniono jako „błędny i szkodliwy” w kontekście pierwszych prób wyjaśniania tego, co się stało w Poznaniu¹⁰¹. Jego następcy w „Trybunie Ludu”, Walenty Titkow i Władysław Matwin, również nie zajmowali długo tego stanowiska. Dopiero sytuacja związana z wydarzeniami Października i dojściem do władzy Gomułki na dłużej ustabilizowała kwestię personalnego kierowania „Trybuną Ludu”. Jej nowym redaktorem naczelnym w 1957 r. został Kasman, który pełnił już tę funkcję w latach 1948–1953¹⁰².

Na VII Plenum KC PZPR (18–20 i 23–28 VII 1956) Ochab negatywnie ocenił sposób sprawowania kierowniczej roli partii w państwie, a samo plenum,

⁹⁸ A. Werblan, *Polska Ludowa...*, s. 18, 42–44, 78, 81, 83–84, 114–117, 118.

⁹⁹ M. Szumiło, *Roman Zambrowski...*, s. 343.

¹⁰⁰ Ibidem, s. 337–338.

¹⁰¹ Ibidem, s. 341.

¹⁰² Więcej zob. *Kasman Leon*, Biuletyn Informacji Publicznej Instytutu Pamięi Narodowej, Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/35044> (dostęp: 5 III 2023).

w formie polecenia, wskazało Sekretariatowi, jak pisze Janowski, potrzebę „dokonania krytycznej analizy struktury aparatu partyjnego w kierunku likwidacji zbędnych ogniw, komasacji wydziałów i sektorów”¹⁰³. W ostatnim dniu (28 lipca) uzupełniono skład KC i nieznacznie zmieniono układ personalny w Biurze Politycznym i Sekretariacie. Równocześnie część aparatu łączona z natolińczykami dokonała krytyki działaczy mających związek z puławianami za brak kontroli nad zmianami w kraju, w tym prowadzoną przez nich politykę informacyjno-propagandową. Wśród krytykowanych znaleźli się „młodzi sekretarze” w osobach Albrechta, Morawskiego i Matwina, którzy odpowiadali w ostatnim czasie za jej funkcjonowanie. Zapewne ta ocena przyczyniła się do odsunięcia Morawskiego decyzjami Sekretariatu KC z 2 sierpnia od sprawowania nadzoru nad pionem ideologicznym. Przekazano go (niemal w całości) pod kontrolę nowemu członkowi Sekretariatu – Witoldowi Jarosińskiemu¹⁰⁴. W jego gestii leżały: utworzony na początku sierpnia Wydział Propagandy i Prasy, Wydział Nauki, Wydział Kultury, „Trybuna Ludu”, „Nowe Drogi”¹⁰⁵. Polityk ten przed wojną działał w afiliowanym przy KPP KZMP, brał udział w kampanii wrześniowej, by w czasie okupacji zbytnio nie angażować się w działalność polityczną¹⁰⁶. Następnie pracował w regionalnym aparacie PPR i PZPR w Katowicach, Wrocławiu i Krakowie. Przez krótki okres, w pierwszej połowie 1950 r., był zastępcą kierownika Wydziału Organizacyjnego KC i I sekretarzem Komitetu Warszawskiego (kwiecień–maj 1950), następnie, przez ponad sześć lat, ministrem oświaty (lipiec 1950 – sierpień 1956)¹⁰⁷. Co ważne, Jarosiński w ocenie Morawskiego i zachowanych dokumentów partyjnych z VI i VII Plenum miał nie angażować się w walki frakcyjne w PZPR, przy jednoczesnym sprzyjaniu puławianom¹⁰⁸. Można przypuszczać, jak pisze Szumiło, że to „[...] względy merytoryczne, a częściowo fakt, iż nie brał udziału w walkach frakcyjnych i był łatwy do zaakceptowania dla obu stron”¹⁰⁹, przesądziły o jego awansie i przekazaniu mu tak wrażliwego obszaru spraw w tym gorącym politycznie lecie 1956 r.

Nowy Wydział Propagandy i Prasy powstał na początku sierpnia 1956 r. z połączenia Wydziału Propagandy i Agitacji oraz Wydziału Prasy, Radia i Wydawnictw. Składał się z sektorów prasy, radia, wydawnictw, szkolenia partyjnego, agitacji, lektoratu i sportu¹¹⁰. Przez ponad trzy miesiące jego

¹⁰³ W. Janowski, *Ostatnia dekada partii władzy...*, s. 55.

¹⁰⁴ Więcej zob. *Jarosiński Witold*, Biuletyn Informacji Publicznej Instytutu Pamięci Narodowej, Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/847> (dostęp: 5 III 2023).

¹⁰⁵ W. Janowski, *Ostatnia dekada partii władzy...*, s. 447.

¹⁰⁶ M. Szumiło, *Roman Zambrowski...*, s. 347.

¹⁰⁷ T. Mołdawa, *Ludzie władzy...*, s. 196, 363–364.

¹⁰⁸ M. Szumiło, *Roman Zambrowski...*, s. 347.

¹⁰⁹ Ibidem.

¹¹⁰ *PPR, PPS, PZPR...*, s. 61.

istnienia, do listopada 1956 r., kierownikiem był Werblan, który w swoich wspomnieniach opisał ten okres jako próbę zapanowania nad strukturą obejmującą bardzo rozległy zakres tematyczny spraw, z wieloma współpracownikami. Wśród jego zastępców znaleźli się Ferdynand Chaber, Teodora Feder, Galiński, Władysław Kałucki, Leon Stasiak i w końcowym okresie Starewicz¹¹¹.

Sposób pracy Werblana, jak wspominał, musiał uwzględniać kilka czynników, a mianowicie nieformalne wpływy starszych i tym samym bardziej doświadczonych, wywodzących się jeszcze z KPP, działaczy partyjnych, próbę odnalezienia się w układzie interesów poszczególnych redaktorów naczelnych, często tuzów polskiego dziennikarstwa i kierownictwa pozostałych instytucji uczestniczących w procesie tworzenia i nadzoru treści kierowanych do masowego odbiorcy, w tym aparatu cenzury, wreszcie właściwą interpretację woli politycznej bezpośrednich zwierzchników z Sekretariatu i Biura Politycznego KC, z uwzględnieniem przez całą rywalizację dwóch głównych frakcji w ramach PZPR – puławian i natolińczyków¹¹².

Ten organizacyjny stan rzeczy nie trwał długo. Wydarzenia polityczne związane z przejściem przez Gomułkę w październiku przywództwa nad PZPR oznaczały też zmiany w układzie aparatu wykonawczego KC. Nie wchodząc tutaj w szczegóły owych rozwiązań, należy wspomnieć, że decyzją Biura Politycznego 21 XI 1956 r. powołano do życia Biuro Prasy KC na prawach wydziału, na którego czele postawiono Starewicza¹¹³. Inną strukturą odpowiedzialną za działania propagandowe uczyniono Wydział Propagandy i Agitacji z Werblanem jako jego kierownikiem. Kolejnym ogniwem konsultacyjno-kontrolnym stała się Komisja Prasowa przy KC PZPR, która w zamierzeniach jej twórców miała stanowić płaszczyznę konsultacyjną, być „czynnikiem społecznym” dla środowiska dziennikarskiego skupionego w SDP, wspierać władze w budowie polityki informacyjnej w „duchu października”¹¹⁴.

Wnioski

Na funkcjonowanie nadzoru centralnych struktur PZPR zajmujących się kontrolą i inspirowaniem mass mediów, co trzeba podkreślić – nie tylko w latach 1948–1956, należy patrzeć z perspektywy obowiązywania ogólnej zasady dotyczącej znaczenia wykorzystania środków masowego przekazu i treści propagandowych w polityce partii, a mianowicie, że działalność ta uważana była za jeden z najważniejszych obszarów aktywności partyjnej. Stąd skupiała ona na sobie uwagę zdecydowanej większości (o ile nie

¹¹¹ W. Janowski, A. Kochański, op. cit., s. 132.

¹¹² A. Werblan, *Polska Ludowa...*, s. 143–145.

¹¹³ J. Wojsław, *Biuro Prasy KC PZPR...*, 288–290.

¹¹⁴ Więcej na ten temat zob. M. Przeperski, *Komisja Prasowa KC PZPR...*, s. 99–122.

wszystkich) wysokich funkcjonariuszy partyjnych będących członkami najważniejszych statutowych ciał PZPR z Biurem Politycznym i Sekretariatem KC na czele. W omawianym okresie, który przypadł na rządy Bieruta i Ochaba, do wąskiego grona polityków, którzy z poziomu obu kluczowych struktur partyjnych koordynowali pracę „frontu ideologicznego”, należeli Berman, Ochab, Morawski, Albrecht i Jarosiński. Najsilniejszą pozycję w hierarchii partyjnej, zarówno formalną, jak i nieformalną, posiadało dwóch pierwszych, którzy w odpowiednich okresach byli równocześnie członkami Biura Politycznego i sekretarzami KC. Wszyscy wymienieni politycy przynależeli przed wojną do KPP lub w wypadku trzech najmłodszych, czyli Morawskiego, Albrechta i Jarosińskiego, do afiliowanego przy tej partii KZMP.

Chronologicznie pierwszym znaczącym czynnikiem wpływającym na zmiany w prowadzonej przez władzę PZPR polityce personalnej, nie tylko zresztą względem interesującego nas pionu propagandowego w KC, było eliminowanie działaczy partyjnych powiązanych z odsuniętym w 1948 r. od władzy Gomułką. Jeszcze w czasach istnienia PPR został zesłany na polityczny margines Bienkowski, a następnie w 1950 r. Albrecht. Z kolei rozszady personalne przeprowadzone na przełomie 1953 i 1954 r. wynikały z zastosowania wobec szeregu prominentnych działaczy „paragrafu żydowskiego”. Związane było to z płynącymi z Moskwy, jak i od części przedstawicieli polskiego aparatu władzy naciskami, by ograniczyć wśród kierownictwa partyjnego obecność działaczy pochodzenia żydowskiego. Wśród ofiar tej polityki personalnej znaleźli się dotychczasowi kierownicy wydziałów propagandowych KC – Starewicz i Staszewski.

Od początku 1954 r. wzmacniała się pozycja polityczna w centralnym aparacie partyjnym Morawskiego, który najpierw został kierownikiem Wydziału Propagandy i Agitacji, by rok później, już jako sekretarz KC, stać się po Ochabie koordynatorem całego obszaru spraw związanych z ideologią. Ten stan rzeczy trwał do lipca 1956 r. Wtedy wraz z Albrechtem, który w marcu 1956 r. został dołączony do składu Sekretariatu KC i po części również zajmował się koordynowaniem polityki propagandowej, dwaj „młodzi sekretarze” zostali odsunięci od sprawowania nadzoru nad interesującym nas pionem, zachowując jednocześnie miejsce w centralnych strukturach PZPR. Na ich następcę na początku sierpnia wybrano Jarosińskiego, który w Sekretariacie KC zajmował się wskazaną problematyką do wiosny 1957 r.

Wydaje się, że najważniejszym z punktu widzenia prowadzenia polityki propagandowej sektorem nadzoru był obszar obejmujący działalność prasy i związanych z nią instytucji wydawniczych oraz agencji informacyjnych. Wynikało to z przekonania, że to prasa stanowi główny kanał przenoszenia do mas treści propagandowych, a i dla aparatu władzy, zwłaszcza terenowego, ważne źródło wiedzy do oceny, co w danym momencie jest obowiązującą wykładnią polityczną. Dlatego też funkcjonariusze partyjni stojący na czele wydziału KC, którym podlegała prasa, zaliczali się do swoistej awangardy centralnego

aparatu partyjnego zajmującego się kreowaniem polityki propagandowej na co dzień. Trzeba jednak pamiętać, że ich samodzielność w podejmowanych działaniach w największym zakresie zależała od osób wchodzących w skład ścisłego kierownictwa PZPR, członków Biura Politycznego i Sekretariatu KC. Kolejny raz należy zaznaczyć, że istotnym czynnikiem nadzorczym wpływającym na prowadzoną politykę propagandową była realizowana, także z udziałem systemu nomenklatury kadr, przez ścisłe kierownictwo PZPR polityka kadrowa¹¹⁵.

Na zakończenie trzeba podkreślić potrzebę podjęcia prac nad przygotowaniem, nie tylko dla przybliżonych w artykule lat 1948–1956, ale dla całego okresu istnienia Polski, analiz poświęconych funkcjonowaniu nadzoru w centralnych strukturach PZPR nad „pionem propagandowym” będącym ważną częścią tzw. frontu ideologicznego. Pełniejsza znajomość mechanizmów rządzących działaniem struktur partyjnych i osób stojących na ich czele, odpowiedzialnych za propagandę i mass media, w każdym państwie o ustroju niedemokratycznym, może przyczynić się również do dostrzeżenia niepokojących analogii związanych z występującym obecnie sposobem instytucjonalnego organizowania i w konsekwencji prowadzenia masowego komunikowania politycznego.

Streszczenie

Artykuł poświęcony jest opisowi organizacji i funkcjonowania nadzoru nad tzw. pionem propagandowym w centralnych strukturach PZPR w latach 1948–1956, który przypadł na rządy Bolesława Bieruta i Edwarda Ochaba. W omawianym okresie do wąskiego grona polityków, którzy z poziomu obu kluczowych struktur partyjnych, Biura Politycznego i Sekretariatu KC PZPR, koordynowali pracę „frontu ideologicznego”, należeli: Jakub Berman, Ochab, Jerzy Morawski, Jerzy Albrecht i Witold Jarosiński. Najsilniejszą pozycję w hierarchii partyjnej, zarówno formalną, jak i nieformalną, posiadało dwóch pierwszych. Znaczącym czynnikiem wpływającym na zmiany w powadzonej przez władzę PZPR polityce personalnej, nie tylko zresztą względem interesującego nas pionu propagandowego w KC, było eliminowanie działaczy partyjnych powiązanych z odsuniętym w 1948 r. od władzy Władysławem Gomułką. Z kolei rozszady personalne przeprowadzone na przełomie 1953 i 1954 r. wynikały z zastosowania wobec szeregu prominentnych działaczy „paragrafu żydowskiego”. Było to wynikiem płynących z Moskwy, mających również wsparcie u części przedstawicieli polskiego aparatu władzy, nacisków, by ograniczyć wśród kierownictwa partyjnego obecność osób pochodzenia żydowskiego. Wśród ofiar tej polityki personalnej znaleźli się dotychczasowi kierownicy wydziałów propagandowych KC: Artur Starewicz i Stefan Staszewski, których zastąpili Morawski i Andrzej Werblan. W ostatnim okresie rządów Ochaba nadzorczy układ uzupełnił Jarosiński, w ocenie rywalizujących ze sobą głównych frakcji wewnątrz PZPR polityk kompromisowy.

¹¹⁵ A. Paczkowski, *Wstęp*, w: *Centrum władzy w Polsce 1948–1970*, red. A. Paczkowski, Warszawa 2003, s. 15; M. Jabłonowski, W. Janowski, G. Sołtysiak, *Wstęp*, w: *XI Zjazd Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (1990)*, t. IX, oprac., wybór i przygotowanie do druku M. Jabłonowski, W. Janowski, G. Sołtysiak, Warszawa 2014, s. 9.

Organisation and Functioning of Supervision over the 'Propaganda Division' in the Central Structures of the Polish United Workers' Party between 1948 and 1956

The article describes the organisation and functioning of the supervision of the so-called "propaganda division" in the central structures of the Polish United Workers' Party (PZPR) between 1948 and 1956, that is, under Bolesław Bierut and Edward Ochab. During the analysed period, the narrow group of politicians who, from the level of the two key party structures, the Political Bureau and the Secretariat of the Central Committee of the PZPR, coordinated the work of the 'ideological front', included Jakub Berman, Edward Ochab, Jerzy Morawski, Jerzy Albrecht, and Witold Jarosiński. The first two held the strongest positions in the party hierarchy, formal and informal. A significant factor influencing changes in the PZPR authorities' personnel policy, not only concerning the propaganda unit in the Central Committee, was the elimination of party activists associated with Gomułka, who had been ousted from power in 1948. The personnel reshuffle carried out at the end of 1953 and in early 1954 resulted from applying the 'Jewish paragraph' to several prominent activists. This was the result of pressure from Moscow, supported by some representatives of the Polish apparatus of power, to limit the presence of people of Jewish origin among the party leadership. Among the victims of this personnel policy were the former heads of the Central Committee propaganda departments, Artur Starewicz and Stefan Staszewski, who were replaced by Morawski and Andrzej Werblan. In Ochab's final period of rule, the supervisory setup was completed by Witold Jarosiński, who was considered an advocate of compromise by rival factions within the PZPR.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej

Źródła drukowane

Janowski W., *Polska lat 1944–1980 w ocenie Władysława Bieńkowskiego*, „Teki Archiwalne” 2004, t. VIII (30), s. 279–315.

Komisja Tadeusza Grabskiego (1981), t. VII, oprac., wybór i przygotowanie do druku M. Jabłonowski, W. Janowski, Warszawa 2013.

Krawczyk A., *Pierwsza próba indoktrynacji. Działalność Ministerstwa Informacji i Propagandy w latach 1944–1947*, Warszawa 1994.

Modzelewski – Werblan. Polska Ludowa, rozmawia Robert Walenciak, Warszawa 2017.

Piwońska-Pykało L., *Wytyczne Jakuba Bermana dla prasy*, „Materiały Pomocnicze do Najnowszej Historii Dziennikarstwa” 1992, t. XVIII, s. 78–85.

Narady i telekonferencje kierownictwa PZPR w latach 1980–1981, t. I, oprac., wybór i przygotowanie do druku M. Jabłonowski, W. Janowski, W. Władyka, Warszawa 2004.

PPR, PPS, PZPR. Struktura aparatu centralnego. Kierownicy i zastępcy kierowników wydziałów 1944–1980, oprac. W. Ciempiel, J. Jakubowski, J. Szczęblewski, Warszawa 1980.

Rakowski M.F., *Dzienniki polityczne*, t. I–X: 1958–1990, Warszawa 1998–2005.

Sokorski W., *Wspomnienia*, Warszawa 1990.

Starewicz A., *Dokonały się korzystne zmiany*, „Prasa Polska” 1967, nr 7 (228), s. 4–6.

Torańska T., *Aneks*, przedmowa A. Friszke, Warszawa 2015.

Torańska T., *Oni*, Warszawa 2004.

Waszczuk J., *Biografia niezlustrowana. Zapamiętywanie czasu nieutraconego*, Warszawa 2007.

Werblan A., *Polska Ludowa. Postscriptum*, rozmawia Robert Walenciak, Warszawa 2019.

Zwrot polityczny '48. Między polską drogą a projektem uniwersalnym, t. VIII, cz. 2, red. nauk. M. Jabłonowski, W. Janowski, Warszawa 2015.

Opracowania

Albrecht Jerzy, Biuletyn Informacji Publicznej Instytutu Pamięi Narodowej, Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/423> (dostęp: 5 III 2023).

Ciećwierz M., *Polityka prasowa 1944–1948*, Warszawa 1989.

Dąbek K., *PZPR. Retrospektywny portret własny*, Warszawa 2006.

Donefner P., *Sekretarz propagandy sukcesu. Przyczynek do biografii politycznej*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały” 2019, t. XVII, s. 297–312.

Donefner P., *Włodzimierz Sokorski jako prezes Radiokomiteu w latach 1956–1972. Pozycja polityczna w elicie władzy*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały” 2020, t. XVIII, s. 45–81.

Elity komunistyczne w Polsce, red. M. Szumiło, M. Żukowski, Warszawa–Lublin 2015.

Galiński Tadeusz, Biuletyn Informacji Publicznej Instytutu Pamięi Narodowej, Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/46812> (dostęp: 5 III 2023).

Gogol B., *„Fabryka fałszywych tekstów”. Z działalności Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Gdańsku w latach 1945–1958*, Warszawa 2012.

Gogol B., *Pomorze Gdańskie w zapisach i ingerencjach Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Gdańsku w latach 1945–1970*, w: *Gdańsk 1945–1990. Materiały, studia, analizy*, t. I, red. nauk. E. Kizik, M. Golon, Gdańsk–Warszawa 2017, s. 110–134.

Jabłonowski M., Janowski W., Sołtysiak G., *Wstęp*, w: *XI Zjazd Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (1990)*, t. IX, oprac., wybór i przygotowanie do druku M. Jabłonowski, W. Janowski, G. Sołtysiak, Warszawa 2014, s. 9–12.

Janowski W., Kochański A., *Informator o strukturze i obsadzie personalnej centralnego aparatu PZPR 1948–1990*, red. K. Persak, Warszawa 2000.

Janowski W., *Ostatnia dekada partii władzy na tle rozwoju organizacyjnego centralnego aparatu wykonawczego PZPR*, praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. Marka Jabłonowskiego, rkps, Biblioteka Uniwersytecka Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Oddział Zbiorów Specjalnych, Olsztyn 2019.

Jarosński Witold, Biuletyn Informacji Publicznej Instytutu Pamięi Narodowej, Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/847> (dostęp: 5 III 2023).

Juzepczuk M., *Stefan Staszewski – kierownik Wydziału Prasy i Wydawnictw KC PZPR w latach 1948–1954*, w: *Elity komunistyczne w Polsce*, red. M. Szumiło, M. Żukowski, Warszawa–Lublin 2015, s. 466–477.

Kamińska-Chełminiak K., *Cenzura w Polsce 1944–1960. Organizacja, kadry, metody pracy*, Warszawa 2019.

Kamińska-Chełminiak K., *Działalność aparatu cenzury z perspektywy lokalnej jako przyczynek do badań nad stalinizmem w Polsce*, „Dzieje Najnowsze” 2022, nr 2, s. 131–151.

Kamiński Ł., *Struktury propagandy w PRL*, w: *Propaganda w PRL – wybrane problemy*, red. P. Semków, Gdańsk 2004, s. 10–13.

Kasman Leon, Biuletyn Informacji Publicznej Instytutu Pamięi Narodowej, Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/35044> (dostęp: 5 III 2023).

- Kozieł A., *Media w 1948 roku*, w: *Zwrot polityczny '48. Między polską drogą a projektem uniwersalnym*, red. M. Jabłonowski, W. Jakubowski, T. Krawczak, Warszawa 2013, s. 331–337.
- Kozieł A., *Prasa w dokumentach PZPR w latach 1948–1958*, „Materiały Pomocnicze do Najnowszej Historii Dziennikarstwa” 1992, t. XVIII, s. 65–77.
- Kozieł A., *Studium o polityce prasowej PZPR 1948–1957*, Warszawa 1991.
- Kuśmierski S., *Propaganda polityczna Polskiej Partii Robotniczej w latach 1944–1948*, Warszawa 1976.
- Leszkowicz T., *Gomułkowska struktura władzy w nowej rzeczywistości. Funkcjonowanie Biura Prasy KC PZPR w roku 1971 a proces „dostrajania” polityki prasowej*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały” 2014, t. XII, s. 219–246.
- Ligarski S., Majchrzak G., *Janusz Roszkowski: tajemniczy prezes*, „Forum Dziennikarzy” 2017, nr 3 (123), s. 72–76.
- Ligarski S., *Wstęp*, w: *Środki masowego zakłamania. Gadzinówki w czasie stanu wojennego*, red. S. Ligarski, Szczecin 2012, s. 7–27.
- Mielczarek T., *Prasa w enuncjacjach programowych i praktyce politycznej PZPR w latach 1956–1989*, „Kieleckie Studia Bibliologiczne” 2001, t. VI, s. 113–142.
- Moldawa T., *Ludzie władzy 1944–1991*, Warszawa 1991.
- Morawski Jerzy, Biuletyn Informacji Publicznej Instytutu Pamięci Narodowej, Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu; <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/1211> (dostęp: 28 II 2023).
- Ochab Edward, Biuletyn Informacji Publicznej Instytutu Pamięci Narodowej, Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu; <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/934> (dostęp: 5 III 2023).
- Paczkowski A., *Wstęp*, w: *Centrum władzy w Polsce 1948–1970*, red. A. Paczkowski, Warszawa 2003, s. 7–16.
- Persak K., *Struktura i skład centralnych instancji decyzyjnych KC PZPR*, w: *Centrum władzy w Polsce 1948–1970*, red. A. Paczkowski, Warszawa 2003, s. 19–50.
- Piasecka-Strzelec R., *Polskie Agencje Prasowe w latach 1944–1972. Upowszechnianie i reglamentacja informacji, działalność propagandowa*, Kielce 2012.
- Pokorna-Ignatowicz K., *Robotnicza Spółdzielnia Wydawnicza „Prasa-Książka-Ruch” w polskim systemie medialnym*, Kraków 2016.
- Przeperski M., *Anatomia kreacji. Przypadek „Dzienników politycznych” Mieczysława F. Rakowskiego*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały” 2020, t. XVIII, s. 223–254.
- Przeperski M., *Komisja Prasowa KC PZPR 1956–1957*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały” 2016, t. XIV, s. 99–122.
- Przeperski M., *Mieczysław F. Rakowski. Biografia polityczna*, Warszawa 2021.
- Smolar N., *Przedmowa*, w: *PZPR a Solidarność 1980–1981. Tajne dokumenty Biura Politycznego*, wstęp T. Kozłowski, Warszawa 2013, s. 9–10.
- Sobór-Świdarska A., *Jakub Berman. Biografia komunisty*, Warszawa 2009.
- Sowiński P., *Kierowanie propagandą sukcesu w mass mediach*, „Studia Polityczne” 2009, nr 24, s. 47–69.
- Starewicz Artur, Biuletyn Informacji Publicznej Instytutu Pamięci Narodowej, Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu; <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/1113> (dostęp: 3 III 2023).
- Staszewski Stefan, Biuletyn Informacji Publicznej Instytutu Pamięci Narodowej, Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu; <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/44052> (dostęp: 3 III 2023).
- Szumilo M., *Protegowani Jakuba Bermana jako przykład klientelizmu i nepotyzmu w elicie władzy PRL*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2019, nr 2, s. 456–476.

- Szumilo M., *Roman Zambrowski 1909–1977. Studium z dziejów elity komunistycznej w Polsce*, Warszawa 2014.
- Werblan Andrzej, Biuletyn Informacji Publicznej Instytutu Pamięi Narodowej, Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/1233> (dostęp: 5 III 2023).
- Wicenty D., *Gdańscy dziennikarze nomenklaturowi: portret zbiorowy*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały” 2020, t. XVIII, s. 131–185.
- Wicenty D., *Weryfikacja gdańskich dziennikarzy w stanie wojennym*, Gdańsk 2015.
- Wicenty D., *Zalamanie na froncie ideologicznym. Stowarzyszenie Dziennikarzy Polskich od Sierpnia '80 do stanu wojennego*, Warszawa 2012.
- Wojśław J., *Biuro Prasy KC PZPR (1956–1972)*, w: *Media, biznes, kultura. Media w procesie zmian – etyka i komunikacja*, t. 1, red. B. Czechowska-Derkacz, D. Chomik, J. Wojśław, Gdańsk 2018, s. 285–312.
- Wojśław J., *Centralny aparat partyjny wobec prasy. Próby zmiany strategii propagandowej po II Zjeździe PZPR (marzec 1954 – marzec 1956)*, w: *Nie tylko „Po Prostu”. Prasa w dobie odwilży 1955–1958*, red. M. Przeperski, P. Sasanka, Warszawa 2019, s. 15–33.
- Wojśław J., *Ideologizacja przekazów ikonograficznych o tematyce zdrowotnej w czasach PRL: w poszukiwaniu wizualnego stereotypu*, „Zeszyty Prasoznawcze” 2015, nr 2, s. 405–422.
- Wojśław J., *Kierownictwo partyjne wobec prasy w Polsce w latach kulminacji stalinizmu (1949–1953): polityka personalna, decyzje organizacyjne i „nastawienie” tematyczne*, „Rocznik Bibliologiczno-Prasoznawczy” 2015, t. VII (XVIII), s. 39–62.
- Wojśław J., *Obraz działalności Ośrodka Badań Prasoznawczych w Krakowie w dokumentach RSW „Prasa-Książka-Ruch” w latach politycznych przełomów (1980–1983)*, „Zeszyty Prasoznawcze” 2017, nr 1, s. 29–44.
- Wojśław J., *Obraz terażniejszości w propagandzie komunistycznej Polski lat 1949–1954. Zarys problematyki*, Gdańsk 2009.
- Wojśław J., *Stan badań nad centralnymi strukturami PZPR nadzorującymi politykę propagandową w Polsce Ludowej: nowe ustalenia i luki badawcze*, „Media Biznes Kultura” 2023, nr 2 (15), s. 21–34.
- Wojśław J., *Stefan Olszowski głównym nadzorcą partyjnej propagandy w latach 1980–1982*, w: *Spoleczne i historyczne konteksty funkcjonowania mediów*, red. M. Kaczmarczyk, D. Rott, M. Boczkowski, M. Koszembar-Wiklik, Sosnowiec 2015, s. 89–106.

Jacek Wojśław – dr; adiunkt w Instytucie Mediów, Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej Uniwersytetu Gdańskiego. Specjalizuje się w badaniach nad funkcjonowaniem systemu propagandy w Polsce Ludowej. E-mail: jacek.wojswlaw@ug.edu.pl.

Jacek Wojśław – PhD; assistant professor at the Institute of Media, Journalism and Social Communication, University of Gdańsk. Specialises in research on the functioning of the propaganda system in People’s Poland. E-mail: jacek.wojswlaw@ug.edu.pl.